

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2018 – Volume 27, Issue 2, pp. 1–6
<http://doi.org/10.18352/jsi.563>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Fons Klaase. **Professionele moed in het sociaal werk.**

Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap

& het parrèsiasisch èthos. Delft: Eburon, 2017, €35,00,

387 p. ISBN: 9789463011464

BOOKS

ED DE JONGE

Dr. Ed de Jonge is werkzaam als hoofddocent professionalisering sociaal werk bij Hogeschool Utrecht.

E-mail: ed.dejonge@hu.nl

SOCIAAL WERK TUSSEN LIEFDE EN MACHT

Op woensdag 20 september 2017 promoveerde Fons Klaase aan de Universiteit voor Humanistiek op het proefschrift *Professionele moed in het sociaal werk: Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap & het parrèsiasische*

èthos. De hoofdvraag van het onderzoek luidt: “Hoe kan de theorie van Foucault over disciplineren en waarheidsmacht bruikbaar gemaakt worden voor het bevorderen van sociale rechtvaardigheid in de praktijk van het sociaal werk?” Klaase constateert dat de analyse van Foucault wel het Nederlandse discours over het sociaal werk heeft beïnvloed, maar niet

heeft geleid tot een concreet handelingsperspectief. Hij

wijst er op dat Achterhuis het helpende perspectief laat verdwijnen, terwijl Van der Laan juist het disciplinerende perspectief wegmoffelt. Klaase wil juist de spanning zichtbaar maken, zonder haar op te heffen. Maar daarmee zitten we al in het hart van dit onderzoek.

BOOKS

Centraal in Klaase's onderzoek staan namelijk twee perspectieven op het sociaal werk. Enerzijds het disciplineringsperspectief van Michel Foucault uit zijn middenperiode. Anderzijds het helpende perspectief, dat bij wijze van complement beknopt wordt uitgewerkt op basis van de presentiebenadering van Andries Baart. Er staat dus echt wel iets op het spel in dit onderzoek, bij wijze van spreken een kosmologische strijd tussen liefde en macht. Baart is het immers te doen om liefdevolle toewijding aan de mens en diens waardigheid, terwijl Foucaults inzet is om de anonieme en alomtegenwoordige waarheidsmacht van disciplines, menswetenschappen en sociale beroepen te ontmaskeren. Deze activiteiten zijn volgens Foucault strategieën om de bestaande orde te reproduceren, want hun problematiserende, individualiserende, categoriserende en normaliserende aanpak creëert subjecten die economisch nuttig en politiek onmachtig zijn. In deze arena onderzoekt Klaase de expliciete en impliciete normativiteit van sociaal werk. Kwetsbaarheid als gangbaar concept is bijvoorbeeld vanuit het disciplineringsperspectief vooral een uitsluitingsmechanisme, terwijl het vanuit het presentieperspectief primair existentiële maar ook maatschappelijke probleemvelden kan ontsluiten.

De beide perspectieven zijn theoretisch onverenigbaar. Om hier gebruik van te kunnen maken in zijn onderzoek, beroept Klaase zich op het sociaal constructionisme en op modus-3 kennis. Zijn kennistheoretische positie houdt in dat de betekenis van de sociale werkelijkheid sociaal geconstrueerd is. Modus-3 kennis berust op het inzicht dat voor het oplossen van concrete praktijkproblemen technische kennis tekortschiet, omdat normatieve keuzes noodzakelijk zijn. Klaase pleit, in lijn met deze invalshoek, voor het bevorderen van normatieve en narratieve leerprocessen in professionele praktijken door impliciete vanzelfsprekendheden zichtbaar te maken en leerzame wrijving te laten ontstaan. Klaase werkt deze kennismodus verder uit op basis van Foucaults beschrijving van de Socratische *parrèsia*, het vrijmoedig spreken waarin oprechtheid en rechtschapenheid, waarheid en moed samenvloeien. Hierbinnen kan de normatieve spanning aan de orde worden gesteld. Voor het empirische deel van het onderzoek heeft Klaase gesproken met negen outreachende maatschappelijk werkers over met name de normatieve kant van hun werk en werkwijze.

THEORETISCHE REFLECTIES

Foucault is een nakomeling van de denkers die door Ricoeur worden omschreven als de meesters van de achterdocht. Hoe ver voert Klaase deze achterdocht door, en hoe waardevol is zo'n benadering voor het sociaal werk? Dat zijn de leidende vragen bij de navolgende reflecties op het theoretisch gedeelte van het proefschrift. Ik doe dat vooral omdat het proefschrift een waardevolle bijdrage aan een belangrijke discussie levert en daarbij op vele plaatsen getuigt van waardevolle

reflexiviteit: bijvoorbeeld de bespreking van Van der Laan (p. 32 e.v.) en de confrontatie van het presentieperspectief met het disciplineringsperspectief (p. 360 e.v.). Maar op meerdere punten zou ik toch graag nog iets meer reflectie hebben gezien. Zijn kennistheoretische positie is mij niet helemaal duidelijk geworden. Zijn fijnzinnige kritiek op Van der Laan had wat mij betreft nog iets verder doorgevoerd mogen worden. Het poneren van sociale rechtvaardigheid als centrale waarde van sociaal werk is op zijn minst discutabel. Maar in deze bespreking kan ik enkel aandacht aan het disciplineringsperspectief besteden.

Klaase had zowel Foucaults benadering krachtiger kunnen neerzetten als ook de kritiek hierop sterker kunnen uitwerken dan hij doet. Zo merkt Klaase op dat het disciplineringsperspectief geen handelingsperspectief biedt voor sociaal werkers, omdat zij daarin niet als actoren verschijnen (p. 354). De vraag is of dat helemaal waar is. Het klopt inderdaad dat Foucault op microniveau geen houvast biedt voor de vraag wat een sociaal werker als professional in een specifieke casus precies zou moeten doen. Door zijn benadering wordt echter het bestaansrecht van deze en dergelijke beroepen ter discussie gesteld en daarmee elk handelingsperspectief binnen deze kaders ondergraven. Het handelingsperspectief dat hiermee wordt geopend, is dan op zijn minst om te stoppen met sociaal werk, in elk geval in zijn huidige vorm. In een onderzoek waarin de normatieve vanzelfsprekendheden van sociaal werk worden onderzocht, zou toch ook deze optie op zijn minst overwogen moeten worden. Wanneer dat niet gebeurt, dan lijkt de exercitie die Klaase onderneemt toch beperkt te blijven tot een methodische twijfel zonder al te ingrijpende praktische consequenties. Een ander handelingsperspectief dat door het disciplineringsperspectief wordt geopend, is na te gaan hoe de focus op problematisering, individualisering, categorisering, normalisering, op het creëren politieke onmacht en economisch nut kan worden verkeerd in zijn tegendeel, bijvoorbeeld door middel van het ontwikkelen van tegenstrategieën, al dan niet binnen de context van het sociaal werk. Klaase heeft overigens wel een scherp oog voor de status van Foucaults conceptualisering van het disciplineringsperspectief als een sociale constructie die normatief geladen is. Helaas verbant hij deze constatering tot een voetnoot (p. 48), want de consequentie hiervan zou volgens mij moeten zijn om de waarheidsmacht van deze theorie te onderzoeken. Foucaults benadering is immers een machtig instrument gebleken in de handen van criticasters van het sociaal werk, ook omdat het mijns inziens een paradigmatische waarheidsaanspraak betreft die volgens Poppers criterium niet gefalsifieerd lijkt te kunnen worden. Klaases openhartige beschrijving van de worsteling tijdens zijn eigen leerproces (pp. 193–194) is wat dat betreft zeer illustratief. Klaase zet een stevig theoretisch kader neer als basis voor zijn onderzoek. Over het algemeen is dit deel opmerkelijk helder en toegankelijk, zeker gezien de complexiteit van de materie. Wel vind ik dat hij bijvoorbeeld in zijn uitwerking van *parrèsia* Foucault te veel op de voet volgt en te

BOOKS

weinig vanuit zijn eigen onderzoeksdoelen uitwerkt. Belangrijker nog is dat een afrondende en samenvattende beschouwing binnen het theoretisch kader ontbreekt. Een (overigens geslaagde) confrontatie tussen de beide perspectieven vindt pas plaats in het afsluitende hoofdstuk. De relatie tussen de beide perspectieven en het vrijmoedig spreken wordt niet voldoende gethematiseerd. Dat wreekt zich in het empirische deel van het onderzoek.

METHODISCHE REFLECTIES

Het empirisch deel van het onderzoek bestaat uit een inleidend hoofdstuk waarin de werkwijze wordt verantwoord, plus een viertal hoofdstukken waarin telkens een door middel van een interview met een sociaal werker verkregen casus wordt geanalyseerd. In Klaases benadering speelt parrèsia een belangrijke rol. Hierin staat vrijmoedig en oprecht spreken centraal. In hoeverre slaagt Klaase er in dit uitgangspunt te realiseren? Dat is de leidende vraag in deze reflecties op de methodische aanpak die aan het empirische deel van het proefschrift ten grondslag ligt.

Duidelijk is dat Klaase gedreven wordt door parrèsiasistische intenties. Ook de openhartige beschrijving van zijn zoektocht is bewonderenswaardig. Dat alles neemt niet weg dat ik zijn opzet niet overtuigend vind. De kern van het empirische deel is namelijk dat hij laat zien dat verhalen van sociaal werkers vanuit de twee perspectieven geanalyseerd kunnen worden en dat hierin aanknopingspunten gevonden kunnen worden voor een parrèsiasistische benadering van normatieve aspecten van de beroepspraktijk. Maar dat konden we ook al weten voordat het empirisch onderzoek van start ging.

Ofschoon Klaase onmiskenbaar veel werk heeft gemaakt van het empirische deel (en daarbij ook veel van de lezer vraagt) maakt hij het zichzelf in methodisch opzicht toch te gemakkelijk. Zijn interviewtechniek omschrijft hij zelf terecht als ontregelend en deze komt er vooral op neer dat voortdurend niet alleen vragen worden gesteld maar ook suggestieve opmerkingen worden gemaakt bij normatieve aspecten van wat de geïnterviewde sociaal werker zegt (pp. 179–180). Van de platoonse Socrates kunnen we echter leren dat vooronderstellingen ook aan de orde kunnen worden gesteld zonder de gesprekspartner voortdurend in de rede te vallen. Het voordeel daarvan is ook dat een echt gesprek kan ontstaan dat zich toespitst op de hoofdzaken in plaats van een hijgerige en enigszins ongerichte achtbaan aan interrupties. Klaase laat weten dat zijn aanpak bij één van de negen geïnterviewden niet is gelukt (p. 117). Als lezer ben ik zeer geïnteresseerd in het verloop van dat gesprek, en het lijkt mij een misser dat Klaase het verloop en de analyse daarvan niet als “leerzame wrijving” in zijn onderzoek heeft geïntegreerd.

Klaase stelt dat hij in de interviews al “enigszins parrèsiasistisch te werk” (p. 178) gaat. Ik kan daar niet in meegaan, en dan niet alleen omdat het net zo onmogelijk is om enigszins parrèsiasistisch te werken als om een beetje oprecht te zijn of gedeeltelijk de waarheid te vertellen. Het parrèsiasistisch spreken veronderstelt oprecht uit overtuiging spreken, en het stellen van vragen vanuit een voorgekookt theoretisch perspectief staat daar haaks op. De interviews zouden enkel een parrèsiasistisch karakter kunnen bezitten wanneer de interviewer enkel dan intervenueert wanneer hij oprecht van mening is dat de sociaal werker disciplinerend te werk gaat door de inzet van waarheidsmacht. Daar komt nog bij dat Klaase expliciet erkent dat hij met een verborgen agenda te werk gaat (p. 181), een opzet die volgens mij overigens niet noodzakelijk is voor de doelen die hij beoogt. Vanuit socratisch oogpunt is Klaase veel meer een horzel dan nodig is, en tegelijk veel te weinig een vroedvrouw. Hij bekommert zich namelijk blijkbaar niet om het èthos van de gesprekspartner maar gebruikt deze toch vooral als middel met als doel een bijdrage te leveren aan de beroepsgroep (p. 182). Zijn “legitimering” van zijn “parrèsiasistische werkwijze” (p. 182) is te weinig zelfkritisch. En zijn gebruik van de interpretatieve fenomenologische analyse is strikt genomen een omweg die halverwege de methode letterlijk wordt afgebroken om over te stappen op zijn theorie-geladen benadering (p. 187), die voor een belangrijk deel drijft op een hermeneutiek van de achterdocht (p. 185).

BESLUIT

Klaase heeft met waarheidsmacht en parrèsia twee waardevolle concepten voor het sociaal werk geselecteerd, maar in zijn proefschrift gaan zij een ongelukkige verbintenis aan, zo blijkt ook uit het afsluitende deel. Klaase werkt daarin namelijk het parrèsiasistische èthos volledig uit binnen een Foucauldiaans disciplineringskader. Daardoor blijft van een echt vrijmoedig spreken eigenlijk niets over. Blijkbaar moeten vrijmoedige sprekers eerst gedisciplineerd worden tot discipelen van het disciplineringsperspectief alvorens als zodanig erkend te worden. Hierdoor verwordt parrèsia tot een techniek met een voorspelbaar verloop en een voorspelbare thematisering. Het proces verloopt klaarblijkelijk altijd vanaf het inzetten van de eigen onwetendheid via het pendelen tussen concrete voorbeelden en algemene definities tot en met een gezamenlijke aporie als een bevestiging van de gedeelde onwetendheid (pp. 332–333). En de thematiek komt neer op de analyse van allerlei vormen van normeringsmacht, hoewel Klaase in de uitwerking daarvan paradoxaal genoeg soms te veel leunt op het “humane” beeld van het sociaal werk, bijvoorbeeld door een appèl te doen op concepten als zorgtaken en transparantie (pp. 338–351). Een ontbinding van deze verknoping van de beide concepten met een keurige boedelscheiding ligt dan ook voor de hand. Dan kan

BOOKS

beter recht worden gedaan aan de meerwaarde van enerzijds het disciplineringsperspectief en anderzijds de parrèsiasische praktijk voor het sociaal werk als rijke opbrengst van dit onderzoek. De parrèsiasische praktijk kan dan tot bloei komen als een leer- en onderzoekspraktijk, waarin bijvoorbeeld niet alleen de valkuil van individualisering maar ook van politisering onderzocht kan worden. Het disciplineringsperspectief kan gefocust blijven op het zoeken naar sociaal-werkpraktijken die zich onttrekken aan normeringsmacht, bijvoorbeeld in de voetsporen van Klaase die expliciet de versterking van het presentieperspectief met het disciplineringsperspectief onderzoekt (p. 360 e.v.), en daarmee impliciet de ruimte opent voor een combinatie van sociale rechtvaardigheid met individuele waardigheid. Een eventuele verbinding van parrèsia met het disciplineringsperspectief blijft dan wel een optie maar is zeker geen noodzaak.